

Josef Pepson Snětivý

TAJEMSTVÍ PRAŽSKÝCH KLÁŠTERŮ

Hrad a Hradčany

Nakladatelství
ČAS

Skrytá krása
naší země

Josef Pepson Snětivý

TAJEMSTVÍ PRAŽSKÝCH KLÁŠTERŮ

Hrad a Hradčany

Josef Pepson Snětivý

TAJEMSTVÍ PRAŽSKÝCH KLÁŠTERŮ

Hrad a Hradčany

Za laskavou pomoc a zpřístupnění objektů děkuje autor sestře Sáře z karmelu sv. Josefa v Drastech (dříve na Hradčanech), bosým karmelitánům a paní Haně Říhové z Fortny na Hradčanech a bratru Tomášovi, kvardiánovi kapucínského kláštera na Hradčanech.

Fotografie na přední straně obálky: bazilika sv. Jiří s klášteřem a Ústav šlechticů

Fotografie na zadní straně obálky: jihovýchodní část hradčanského karmelu

Obrázky bez popisků v knize:

Str. 2: ambit obklopující Svatou chýši v Loretě

Str. 7: interiér baziliky sv. Jiří

Str. 66: tzv. Kostka (vlevo uprostřed), viděná z Radnických schodů

Str. 130: detail terasy a průčelí Lorety

Str. 216: socha sv. Jana Nepomuckého na kostele jemu zasvěceném

Copyright © Josef Pepson Snětivý, www.pepson.cz, 2021

Editor © Josef Pepson Snětivý, 2021

Photographs © Josef Pepson Snětivý, 2021

Cover & Layout © Nakladatelství ČAS, Alena Šulcová, 2021

© Nakladatelství ČAS, www.nakladatelstvicas.cz, 2021

ISBN 978-80-7475-358-9 (ePUB)

ISBN 978-80-7475-359-6 (pdf)

ISBN 978-80-7475-360-2 (Mobi)

PŘEDMLUVA JAKO POZVÁNÍ A PŘÁNÍ

Milí přátelé,

přijměte pozvání na místa, kde se po staletí odehrávaly jevy ne-
všední až zázračné; vypravíme se do areálů okrášlených vynika-
jícími architekty a umělci, kam míří poutníci zblízka i zdaleka,
kde modlitba střídá obdivuhodné počiny... Přijměte pozvání
do pražských klášterů.

V této knize navštívíme ty, jež se nacházejí na Hradě a Hrad-
čanech. Předsevzetí, že se budu coby píšící cestovatel a milov-
ník historie, architektury a umění věnovat klášterům, ve mně
zrálo dlouho. K činu jsem přikročil, jakmile jsme s kolegou
a přítelem Otomarem Dvořákem dopsali knihu *Krajinou Karla
IV. (aneb S Otcem vlasti Prahou, Čechami a Moravou)*. Při práci
na ní ještě zesílilo mé povědomí o tom, jak zásadní roli klášte-
ry hrály v rozvoji umění, vzdělanosti, ale i hospodářství, státní
správy a kultivace území – čehož si byl tento císař a král dobře
vědom, a proto je zakládal a podporoval.

Můj prvotní záměr se týkal Prahy; zdejší kláštery jsem hod-
lal popsat ve dvou knihách, věnovaných levému a pravému
břehu Vltavy. Začátek jsem si stanovil v centru české státnosti
– na Hradě – a současně u našeho nejstaršího kláštera, Svatojiř-
ského. Jakmile jsem se však ponořil do studia pramenů a shro-
mažďování podkladů a přibral několik klášterů v okolí, bylo mi
jasné, že kniha popisující celou levobřežní Prahu by příliš naby-
la na objemu. Po zralé úvaze jsem se tudíž rozhodl věnovat tento
svazek čtveřici klášterů na Hradě a Hradčanech, přičemž v dal-
ším bych se rád vydal ze Strahova dolů na Malou Stranu – a pak
budeme spolu cestovat dále; věřím, že Vás toto téma zaujme a že
vyprávění o pražských klášterech utvoří celou knižní řadu.

Pravda, dočítáme se o nich leckde – jednou z pohledu historických událostí, jindy architektury, umění a uměleckých řemesel, pak zase církevních dějin a řádového života... Prostudoval jsem dlouhou řadu pramenů a pokusil se propojit jednotlivé aspekty v textu, který má být nejen obsažný a komplexní, ale také čtivý. A přidal jsem pohled svůj: jak vidím kláštery a jejich svatyně očima okouzleného poutníka, který v úžasu hledí na veliká díla, stvořená desítkami proslulých umělců i bezejmenných mistrů, a váží si toho, co nám řehole zanechaly.

Rád bych poděkoval ochotným a zasvěceným lidem, díky nimž jsem mohl jednotlivé areály důkladně propátrat a zodpovědět mnohé otázky; jmenovitě je uvádím na straně 4. Nejde však jen o ně, můj dík směřuje ke všem, kteří se o kláštery starají, zpřístupňují je veřejnosti a pomáhají udržovat povědomí o nich, ať už patří k řeholím, nebo ne. Děkuji také Otomaru Dvořákovi za dlouholeté přátelství a spolupráci na knihách, během níž jsem se spoustu věcí dozvěděl a naučil, dále svým synům Pepovi a Matyáši Bernardovi za doprovod na objevných cestách... a v neposlední řadě Vám, milí spolupoutníci, čtenáři a návštěvníci mých besed a přednášek. To díky Vám se mohu systematicky věnovat jedné ze svých velkých lásek – památkám – a vydávat takto zaměřené knihy.

A nyní už vzhůru ke čtveřici klášterů – či spíše dolů, do jejich hlubin, za jejich tajemstvími a proti proudu času! Když jsem přemýšlel, jak nejlépe ve formě přání zakončit tuto předmluvu, zjistil jsem, že slovy, jejichž příjemnost a půvab nelze překonat, to už učinil můj oblíbený Václav Hájek z Libočan ve své *Kronice české*. Dovolím si tedy použít poslední větu jeho předmluvy – předesílám, že jde o citaci, nikoli snad o drzé tykání ve stylu televizních reklam. A tak všem, ať už Vás osobně znám, nebo ne, ať už si tykáme, či vykáme, přeji společně s Hájkem:

Měžž se dobře.

**KLÁŠTER BENEDIKTIINEK
U BAZILIKY SVATÉHO JIŘÍ**

*Modli se a pracuj.
Svatý Benedikt*

Kde jinde zahájit putování po pražských klášterech, než na Pražském hradě? Na Hrad bychom měli chodit celý život. A také si připomínat, že jde o areál nejen nádherný, ale také unikátní svým architektonickým a uměleckým bohatstvím a rozlohou: nad Prahou se vypíná nejrozsáhlejší starobylý hrad na světě (a rovněž největší dosud obývaný).

Vstupme Matyášovou bránou. I. nádvoří, ba i to II. s kaplí svatého Kříže, jsou pro mě předehrou III. s monumentální katedrálou sv. Víta. Její vertikála je hmotným i duchovním vrcholem celého komplexu... a jakmile projdeme kolem ní a ocitneme se na náměstí U Svatého Jiří, nastává zklidnění, jako bychom to nejpůsobivější měli už za sebou.

Kráčel jsem takhle snad stokrát a často zakoušel tento pocit – a Vy, milí spolupoutníci, možná také. Ovšem náměstí U Svatého Jiří nabízí celou řadu pozoruhodností. Po levé ruce se za fasádou Starého královského paláce skrývá mimo jiné Vladislavský sál (ve své době největší světský klenutý sál světa!) a náš pohled přiláká severní palácový dvůr s arkádami. Vzdejme hold dvěma velkým mužům, kteří se zde zvěčnili – architektovi Benediktu Riedovi (či Rejtovi) z Pistova a osvícenému stavebníkovi Vladislavu Jagellonskému (věřím, že se druhému jmenovanému časem dostane lepšího hodnocení; za svou dlouhou vládu, naplněnou snahou o mír a stavitelskou činorodostí, by si je zasloužil).

Na jagellonský Královský palác navazuje kolegiátní kostel Všech svatých – a mnozí z Vás možná vědí (nebo si to přečetli v knize *Krajinou Karla IV.*, kterou jsem napsal s Otomarem Dvořákem), že tento počín Otce vlasti kdysi vynikal krásou a nevšedností. Tím však jako by celistvý hradní areál napsal poslední kapitolu. Neboť dlouhý Ústav šlechtičen, vystrkující do náměstí U Svatého Jiří vchod ve formě otevřeného kruho-

Nejstarší známé vyobrazení Prahy, zde výřez s Hradem: Schedelova kronika, 1493

vého pavilonu se sloupovým portikem, okrášleným plastikami dvorního sochaře Josefa Kleina, je jakoby z jiného světa.

Totéž platí pro protilehlou stranu náměstí. Části, kde do něj ústí Vikářská ulička, pochmurně panuje Nové probošství, typické dílo Josefa Mockera (širšímu komplexu domů na adresách náměstí U Svatého Jiří 36/2, 35/3 a 34/4 – posledně jmenovaná je právě Nové probošství – se říká Mockerovy domy). Na nároží novogotické fasády snadno přehlédneme sochu svatého Václava od Ludvíka Šimka – a celkově bych tuto stavbu raději viděl třeba v Liberci, kam by se hodila víc než na Pražský hrad. To prosím neberte jako odsudek! Její strohost alespoň trochu zmírňuje pískovcová Carattiho kašna, nazvaná takto podle svého autora Francesca Carattiho. V běhu věků přišla nejen o masivní vázy s kamennými květy a o nádrž na ryby (ta je dnes součástí Orlí kašny na III. nádvoří), ale dokonce o své původní umístění. Kdysi totiž krášlila prostor před Starým královským palácem, ale v souvislosti s přestavbou Hradu za první republiky byla na dlouhá léta uvězněna v depozitáři a teprve v roce 2000 vynesena na světlo Boží a umístěna sem.

A to už jsme před areálem, který spolu navštívíme v této kapitole. Promiňte mi poněkud delší úvod, ale v případě baziliky svatého Jiří a přilehlého kláštera mi připadá, jako by k nim patřila i cesta Hradem (ačkoli přijít sem můžete také z opačné strany Jiřskou ulicí).

Kostel založil kníže Vratislav I. v předrománském (karolin-ském) stylu; původní stavba byla krátká, lehce kosodélná, s obdélnými přístavky na severu a jihu, ale bez věží; prodloužena byla až v souvislosti se zřízením kláštera a obohacena o věže teprve po přestavbě vyvolané požárem v roce 1142, jak si přečteme dále. Ivan Borkovský, který zde vedl archeologický výzkum v letech 1958-1962, vyslovil názor, že původní kostel nebyl nikdy dokončen; to však bylo vyvráceno existencí západní předsíně, která byla druhotně přistavěna před onu lehce kosodélnou stavbu.

Udává se, že k založení došlo pravděpodobně krátce před Vratislavovou smrtí, kvůli čemuž se asi nedožil dokončení stavby (ba ani vysvěcení části), jak udává *Kristiánova legenda*.

Jenže máloco je nám tak zahaleno tmou jako životaběh tohoto Přemyslovce. Rád objevuji skryté památky, pozornost se snažím věnovat i neprávem opomíjeným osobnostem – a Vratislav I. si ji zaslouží. V obecném povědomí jako by byl téměř „neviditelný“ mezi dvěma světci, matkou Ludmilou a synem Václavem. Přitom se jedná o schopného a pracovitého panovníka, který u nás upevnil křesťanství a soustavně budoval hradeckou soustavu, v čemž navázal na zesnulého bratra Spytihněva. A plodný byl rovněž v jiném ohledu: z jeho legitimních potomků, kterých bylo možná i víc, známe jménem Václava, Boleslava, Spytihněva a Přibyslavu. Své panovnické dílo musel zvládnout ve velmi krátkém čase, který mu osud – či Bůh, chcete-li – dopřál: vládl zřejmě pouhých šest let (915-921). Ono „zřejmě“ je na místě: podle Emanuela Vlčka, jenž zkoumal jeho ostatky, se dožil 40-52 let, čemuž byl odpovídala hypotéza, že v legendách uváděných třiatřicet let se netýká celkové délky života (tj. narození v roce 888 a úmrtí 921), ale délky panování, přičemž život musel být přirozeně o dost delší. Zarážející je také prodleva třinácti let mezi běžně udávanými letopočty narození Spytihněva I. a právě

Carattiho kašna

Vratislava I. Že by ji vyplnily tři Bořivojovy a Ludmiliny dcery, zmiňované v legendách, jakož i další, třetí syn?

To už se asi nikdy nedozvíme, snad jen těch pouhých šest let vlády (915-921) můžeme v případě Vratislava I. brát za relativně jisté rozmezí (takže třiatřicetiletá vláda se nejspíš nekonala). A právě na konci onoho šestiletého rozmezí, pravděpodobně v roce 920, založil Václavův otec kostel svatého Jiří. Ten se tak stal druhým svatostánkem na Hradě (po kostele Panny Marie, za který vděčíme Bořivoji I.) a dokončil ho až Václav. Rozhodně tedy není pravda, co uvádí Václav Hájek z Libočan ve své *Kronice české* – totiž že Vratislav založil kostel svatého Jiří už v roce 912, přičemž napřesrok ho dokončil Miroboj, „kameník výborný“, ani to, že novou svatyni nechala v roce 919 ničit zuřivá Drahomíra. Mám pro Hájka, vlastence a skvělého stylistu, slabost, ale tohle nemá s realitou nic společného.

Nový kostel začal sloužit i jako nekropole prvních Přemyslovců.

A také zde máme u Vratislava pomyslný otazník. Podle převažujícího názoru byl zakladatel kostela pohřben pod podla-

hou před kněžištěm, teprve později byly jeho ostatky umístěny do tumb, na níž vidíme latinský nápis, který po přeložení do češtiny říká: „Zde leží blahoslavený Vratislav, otec svatého Václava, zakladatel tohoto kostela.“ Jenže Emanuel Vlček, který se v letech 1959-1962 zúčastnil výzkumu baziliky, udává, že se nepodařilo zjistit, kde se nacházel původní Vratislavův hrob (ba ani Ludmilin). Zbytky západní části původního Vratislavova kostela sice odborníci našli, hrobové jámy však ne.

Vnuk Boleslav II., který zde budoval novou svatyni, nechal vložit ostatky dědečka Vratislava do nového hrobu – na čestné místo před hlavním oltářem nového kostela. Přibližně tamtéž dnes spatřujeme tumbu, kterou nechal pro ostatky svého dávného přemyslovského předka zhotovit Karel IV. Jejich nového uložení se už nedožil; stalo se tak v roce 1379, jak o tom svědčí pohřební schránka s pergamenovou autentikou (autentika je listina či kovová destička vydaná církví, jíž se potvrzuje pravost relikvií, či v našem případě ostatků). Dřevěný domečkovitý nástavec zdobí malby postav a erbů až z 15. století; byl totiž obnoven v letech 1437-1442 a 1600.

S jistotou sem byly v roce 999 umístěny ostatky Boleslava II. Pobožného, nalezené v třímetrové rakvi z vydlabaného dubového kmene, po jejíchž stranách se dochovalo osm železných kruhů (ty sloužily k přenášení rakve, jež byla vložena do zahloubené jámy v břidlicové skále). Zajímavý je nález zvířecích kostí a skořápek vajec u Boleslavovy hlavy, což svědčí o obětování pohanským bohům. Toho se tedy ani vládnoucí elita (a tím méně prostý lid) na přelomu 10. a 11. století ještě nevzdal.

Pátrání po tom, kdo byl uložen nejen v bazilice, ale v celém klášterním komplexu – dohromady zde bylo otevřeno 125 hrobů z 10.-18. století! –, můžeme považovat za vzrušující dobrodružství, ovšem jasných odpovědí se nedočkáme. A to i z toho důvodu, že hrobové dutiny podle statických ohrožovaly bezpečnost areálu, pročež byly vyplněny betonem a z nich vyzdvižené ostatky

uloženy do společného hrobu. Naštěstí byly na svém místě ponechány alespoň hroby Přemyslovců včetně abatyši – ty byly pouze překlenuty betonovými deskami; hroby řádových sester a dalších osob byly zrušeny.

BENEDIKTINI, BENEDIKTINKY – A ZAČÁTKY PANEN NA HRADĚ

Z předchozího textu vyplývá, že Václav nechal v bazilice pohřbit svou babičku Ludmilu (jistě víte, že předtím byla uložena v místě své násilné smrti – na Tetíně); translace, tj. přenesení ostatků, se odehrála v říjnu 925. Snad při té příležitosti došlo k vysvěcení svatyně. Při kostele působil sbor kněží – kanovníků, kteří tak utvořili církevní centrum dávno předtím, než bylo v Praze ustaveno biskupství.

A také dříve, než u kostela vznikl klášter. Jeho založení je dáváno do souvislosti s diplomatickou cestou princezny Mlady do Říma. Tato dcera Boleslava I. a (pravděpodobně) jeho manželky Biagoty se do „Věčného města“ vydala v době založení pražského biskupství. Podle jedné z verzí ještě před ním, podle jiné až poté, to ale pro náš příběh není důležité. Letopočet cesty není znám a dodnes se o něm vedou spory, jejichž rozřešení – dojde-li k němu vůbec – přenechám povolanejším. Dovolím si jen konstatovat, že některé představy, např. že Mladě bylo v té době 12 let, považuji za vyloučené; těžko by v takovém případě mohla předtím dostat předpokládané vzdělání v Řezně (nemluvě o tom, že se narodila pravděpodobně po roce 930).

Papežem, u něž absolvovala obláčku (tj. přijetí do řádu obléčením řeholního oděvu) a od kterého obdržela insignii – hůl abatyše –, mohl být teoreticky Jan XIII., Benedikt VI. či Benedikt VII. Kosmas jmenuje Jana, dodává, že při tom dostala jakožto abatyše nové jméno – Maria –, a neopomene zdůraznit, že nový klášter nemá v žádném případě šířit slovanskou liturgii, ale že na něj má dohlížet kněz „v latinském písmě vzdělaný“.

Ať už to bylo jakkoli, Mlada-Maria se vracela s povolením založit nejen první ženský benediktinský klášter v Čechách, ale vůbec první klášter v knížectví. Jsme tedy na samém počátku nejen pražské, ale i zemské klášterní historie.

Stejně tak není podstatné, zda se Mlada stala abatyší „s předstihem“ už u Svatého otce, nebo zda k tomu došlo až v Praze, kde by v takovém případě přijala jméno Maria a hodnost s berlou by jí udělil pražský biskup Dětmár (Thietmar). Dnes se kloníme k názoru, že klášter byl založen až v roce 976 (či 973 nebo 974), čemuž by odpovídala druhá možnost.

Zásadnější je otázka, proč byl první klášter v Čechách ženský, a ne mužský. Odpověď jsem nenalezl. Rovněž nevíme, jaké bylo složení prvotního osazenstva kláštera (až na abatyši Mladu-Marii). Udává se pouze to, že přišlo (pravděpodobně s navracející se Mladou) z Říma.

Založení kláštera znamenalo významnou změnu i pro kostel svatého Jiří: stala se z něj krátká trojlodní bazilika (z Vratislavova kostela se dodnes zachovalo snad jen základové zdivo v západní části baziliky). Trojlodí bylo uzavřeno podkovovitými apsidami; dochovaly se dvě, třetí musela po roce 1142 ustoupit vrcholně románskému chóru. Trojdílný závěr byl tehdy moderním vývojovým prvkem, zde navíc ozvláštněným na svou dobu unikátním vytočením bočních apsid z hloubkové osy lodí. Něco podobného, ovšem až z 11. století, se nachází v kostele v jihofrancouzském Escales.

Tato přestavba, provedená v předrománském stylu, se kromě nevšedního architektonického řešení vyznačuje vyspělou kamenickou technikou. Nízké i střední, pečlivě opracované kvádříky jsou přirozeně z opuky; zajímavé je však použití červeného pískovce v případě pilířů (bohužel už nedochovaných). Nad boční lodě byly přidány tribuny pro sestry, což je typický znak otonského stavitelství střední Evropy, a řeholnice dostaly také jednotraktovou klášterní budovu z kvádříkového zdiva, přistavěnou k severní zdi kostela (její základy byly odhaleny pod úrovní Velkého rajskeho dvora). Šlo o pět místností v zahlou-

beném přízemí, kde byly nalezeny nejstarší podlahy s maltovým povrchem i opuková dlažba. Jak si přečteme dále, sloužila tato klášterní budova, byť v podobě pozměněné přestavbami, až do 14. století.

V sousedství kláštera tehdy stávaly dva prastaré kostelíky: jeden zasvěcený svatému Janu Křtiteli (v místech dnešní adresy Jiřská 9/10), druhý svatému Petrovi (umístění neznáme). A je možné, že byly dokonce tři: o nedoloženém kostelíku svatého Klimenta na Opyši víme pouze z falza zakládací listiny Vyšehradské kapituly z 12. století.

Kláster benediktinek u baziliky svatého Jiří byl od samého počátku považován za panovnickou fundaci, díky čemuž měl panovník právo dohledu nad ním.

Zde si dovolím stručné vysvětlení, neboť pojmy „klášter“ a „konvent“ bývají zaměňovány: hovoříme-li o společenství mužů – mnichů, rozumíme klášterem jak instituci, tak budovu (či komplex budov), zatímco konventem spíše samotné osazenstvo kláštera, respektive shromáždění či schůzi takové komunity; je ale pravda, že slovo „konvent“ se používá i v architektonickém smyslu – pro budovu uvnitř kláštera, v níž komunita přebývá nebo se schází. V tomto smyslu jde tedy pouze o část klášterního areálu, ačkoli často se termínem „konvent“ chybně označuje i celý klášter, čímž dochází k setření rozdílu mezi oběma pojmy. V případě společenství žen – mnišek je to striktně vzato jednodušší: pro obé se má podle jednoho názoru používat pouze pojem „klášter“, takže slovo „konvent“, držíme-li se tohoto pohledu, by se v takovém případě vůbec nemělo vyskytnout. Jiné zdroje jsou sice v tomto smyslu benevolentnější a povolují i u řeholních společenství žen použití slova „konvent“ pro osazenstvo kláštera či shromáždění nebo schůzi komunity, my se mu však pokusíme v případě ženských klášterů vyhnout.

Zpět k benediktinkám na Hradě. Poměrně záhy se tu snad udála krvavá násilnost. Cizoložnou ženu, kterou biskup Vojtěch poslal do tohoto kláštera na pokání, vyvlekli ven a posléze popraviteli zuřiví příslušníci jejího kmene – Vršovci. Po tomto znesvěcení posvátného místa a krevní mstě Vojtěch navždy odešel ze země. A Vršovci prý naplnili svou hrozbu, když vyvraždili Slavníkovce na Libici. Oné noci, když jim Vojtěch nabídl sebe místo provinilé ženy, mu údajně hrozili, že pokud jim ji nevydá, „vezmou pomstu na bratřích jeho“ (Vojtěch pocházel ze Slavníkova rodu). Tyto události mají pravdivé jádro (přinejmenším k masakru na Libici prokazatelně došlo), ale zda lze vinu za krvavé zločiny několika staletí soustavně přisuzovat Vršovcům, jak to po Kosmovi mnozí opakují, o tom upřímně pochybuji.

Rozlučme se na chvíli se Svatojiřským klášteřem a představme si řeholi, která ho obsadila.

Jde o Řád svatého Benedikta (Ordo Sancti Benedicti, OSB), který je nejstarší v celém západním křesťanství a řídí se Řeholí svatého Benedikta z Nursie, sepsanou tímto světcem počátkem 6. století našeho letopočtu pro mnišské společenství na Monte Cassinu. Právě tam vznikl první klášter, pro nějž jeho zakladatel vydal pravidla zvaná Regula Benedicti (Řehole Benediktova). Z latinského výrazu „regula“ (tedy pravidlo) vychází český pojem „řehole“ a odvozeně i „řeholník“ a „řeholnice“. Mottem řádu je heslo „Ora et labora“ („Modli se a pracuj“) a jeho postupné rozšíření bylo korunováno skutečností, že za Karla Velikého byla Řehole přijata coby vzorová klášterní ústava pro celou Římskou říši. Platí i pro ženské kláštery, přičemž za zakladatelku ženské větve je považována svatá Scholastika, Benediktova sestra.

České benediktinské kláštery spadají pod Slovanskou benediktinskou kongregaci svatého Vojtěcha a hrály odedávna klí-

čovou roli v upevňování křesťanství u nás, v kolonizaci dosud neobydlených území a v rozvoji kultury a vzdělanosti. Na první ženský klášter, kde jsme nyní „na návštěvě“, brzy navázal mužský v Břevnově (993). Dále uvedme jen kláštery Ostrov u Davle, Sázavský, Rajhradský, Hradištský (u Olomouce), Opatovický, Kladrubský, Porta Apostolorum v Postoloprtech, Podlažický, Polický, Broumovský či Emauzský – co jméno, to významný pojem v českých dějinách. Ženských klášterů této řehole u nás bylo výrazně méně – kromě Svatojiřského bych rád zmínil mně obzvláště milý Pustiměřský –, ale na druhou stranu patří pannám benediktinkám ono prvenství.

Dnes nacházíme příslušníky tohoto řádu v Benediktinském arcidiákonství svaté Markéty a svatého Vojtěcha v Praze-Břevnově (pod něž spadá i Broumovský klášter a komunita v pražských Emauzích) a v Rajhradě u Brna. Řeholnice jsou u kostela Panny Marie Vítězné na Bílé hoře.

Jak jsme si řekli, v případě kláštera u svatého Jiří šlo o panovníckou fundaci. To bylo dvojsečné: na jedné straně to zajišťovalo exkluzivní pozici, na druhou znamenalo určitá omezení, projevující se zejména častým dosazováním Přemysloven na stolec abatyše. V některých případech to bylo vynucováno dokonce za cenu abdikace původní abatyše (k čemuž došlo v roce 1302, kdy takto musela ustoupit Žofie z Pětichvost Kunhutě Přemyslovně), jindy jsme svědky „přestupu“ z jiného řádu (např. když Anežka Přemyslovna opustila premonstrátský klášter v Doksanech a stala se abatyší u svatého Jiří). Přesto si matky představené zpravidla dokázaly podržet postavení suverénní správkyně kláštera i přiděleného majetku.

Když už jsme u materiálního zabezpečení, lze předpokládat, že Svatojiřský klášter nijak neustrádal a byl, jakožto panovnícká

Odlitek plastiky kněžny Ludmily z jejího náhrobku

fundace, nadán mnoha statky (ačkoli to neplatí zcela automaticky; třeba takový klášter svatého Jana Křtitele na Ostrově u Davle, založený týměž Boleslavem II., bohatstvím neoplýval). Bohužel se nám v případě kláštera svatého Jiří nedochovalo něco podobného, jako je třeba slavná zakládací listina Vyšehradské kapitoly, datovaná rokem 1088 (jde pravděpodobně o pozdější falsum, avšak obsahuje hodnověrné údaje). O původní pozemkové držbě Svatojiřského kláštera mnoho nevíme.

Stejně tak je mlhou dávných věků zahaleno následující, 11. století. Je nám známa pouze snaha o svatořečení Václavovy manželky Ludmily. Díky jejímu sílicímu kultu, který měl své centrum samozřejmě zde, v místě Ludmilina druhého pohřbení, klášter navštěvovaly davy věřících.

A pak ještě zajímavá příhoda, kterou zmiňuje Kosmas – a jež ukazuje, že ani za přemyslovských vládců neměl vždy klášter a jeho abatyše na růžích ustláno.

Kronikář vypravuje, že když Břetislav I. stavěl zeď kolem celého areálu Pražského hradu (měl s nepevností hradeb neblahou zkušenost během vpádu císaře Jindřicha III. v roce 1041), za-

pojil do toho syna Spytihněva (po Břetislavově smrti nastoupil na knížecí trůn jako Spytihněv II.). Ten se svými lidmi stavěl zeď v blízkosti Svatojiřského kláštera. Leč co čert nechtěl, nemohla být postavena, aniž by došlo k demolici abatyšiny pece. I kázal Svatopluk hodit kolem pece provaz, a když se ostatní zdráhali přikročit k dílu, sám urozený mladík ji s posměchem strhl a shodil do údolí potoka Brusnice (tj. do dnešního Dolního Jeleního příkopu; pec tedy stála na severní straně klášterního areálu). Svůj chechtot doprovodil štíplavou poznámkou: „Dnes paní abatyše neokusí teplých koláčů!“

Představené kláštera do přirozeně neušlo a vypravila se s doprovodem ven (striktně vzato jde o opuštění klauzury, což ale Kosmas nekomentuje, asi to – ve shodě se mnou – považuje za ospravedlnitelné). Spytihněv a jeho družiníci čekali spílání od abatyše, nám bližší neznámé „dcery Brunonovy“ (čímž letopisec zřejmě odkazuje ke svatému Brunonovi z Querfurtu). Tato Němka však zvolila ironický tón, který ješitného mladíka musel zasáhnout mnohem palčivěji. „Oslavila“ Spytihněva těmito slovy:

„Slavný, urozený muž, ve zbrani čelný,
jak velikých tvrzí i hradů dobyl on v tuto chvíli;
a z pece pověstnou sobě získal vítězoslávu!
Skráně nechať bobkem vítězné obvine, zlatem.
Žáci, zpívejte mnohozvučně a na zvony zvoňte;
neb jest pec porazil váš kníže a div tu dokázal.“

Teprve poté opustila posměšný tón a už vážně dokončila svou promluvu:

„Ach, o! hanba vyřící, co ten páchat se nehanbí!“

Ačkoli nemusíme pochybovat o tom, že poetické znění je Kosmovým výplodem, zpupnému Spytihněvovi, pokořeně-

mu před vlastní družinou, spadl hřebínek. Dokázal se však prý ovládnout a svůj hněv nedal najevo.

Ale nezapomněl.

Jakmile v roce 1055 usedl na knížecí trůn, vychutnal si odvetu. Aniž by vstoupil do baziliky, nechal abatyši posměšně vzkázat:

„Nyní spíše sluší se, aby žakovstvo zpívalo zpěvy a zvonilo na zvony, když se abatyše ven a ze země vyhazuje, než když byla pec její shozena. Hle muže chrabrého a ve zbrani čelného! Ne z dobývání tvrzí a hradů, ale z vyhození tebe, abatyše, paní oné pece, má dnes pověstnou vítězoslávu a ovíjí skráně své bobkem.“

Pak milou abatyši posadili na dvouspřežní vůz a odvezli ze země – a podle Kosmy Spytihněv vyhnal také všechny ostatní Němce včetně své matky Judity ze Schweinfurtu.

Historikové však toto kronikářovo tvrzení korigují. Matku Spytihněv skutečně vyhnal, snad proto, že bránila jeho mladší bratry („rodinná pouta“ u Přemyslovců mívaly k ideálu daleko a často šlo o život), abatyši také, ale všechny jejich soukmenovce takový osud nepostihl. Navíc si vzal za ženu paradoxně Němku, Idu Wettinskou, a do Sázavského kláštera dokonce místo vyhnaných slovanských bratří pozval německé mnichy, aby tam zavedli latinskou liturgii.

Snad na sklonku 11. století započala další stavební proměna baziliky, díky níž vznikla střední část svatyně s hranolovými pilíři a arkádami. Bazilika byla zvýšena, prodloužena... a možná už tehdy začala výstavba severní věže, která dostala jižní „sestru“ v další etapě, do níž vstoupíme hned po předělu.

Nezvanou návštěvu přinesl následující věk. V roce 1142 oblehl Hrad Konrád II. Znojemský. Ten vytáhl proti Vladislavu II., jenž se stal o dvě léta dříve knížetem – ovšem v rozporu s nástupnickým zákonem, podle kterého měl na knížecí stolec usednout tehdy nejstarší Přemyslovec Konrád. Výprava to tedy byla ospravedlnitelná, leč nakonec neúspěšná... a bazilika vinou obléhání vyhořela. Sestrám se naštěstí podařilo uprchnout, uchýlily se pravděpodobně do kostela sv. Jana Křtitele v Oboře. Ten dnes už neexistuje; jeho loď je zabudována v severním křídle klasičistního domu na adrese Šporkova 322/3.

Za abatyše Berty (1145-1151), tj. nedlouho po požáru, byla shořelá dřevěná kaple Panny Marie nahrazena novou kaplí Panny Marie (později dostala patrocinium svaté Anny, jak vidíme i na mapě Císařských povinných otisků stabilního katastru z první poloviny 19. století). Archeolog Ivan Borkovský se ovšem domníval, že kamenná kaple existovala už začátkem 11. století a dřevěná ještě před ní. Ať už to bylo jakkoli, právě zde, konkrétně v hrobě číslo 102, lokalizoval ostatky abatyše Mlady. Je docela možné, že kaple byla vybudována právě nad jejím hrobem. Ten na sebe upoutal pozornost náhrobní deskou z tmavohnědého pískovce, a hlavně kamennými základy oltáře, což vedlo k domněnce, že Mlada byla ve středověku uctívána jako světice.

Jenže v takovém případě by Mladin kult musel najít svůj odraz ve svatojiřském kalendáriu, a nic takového odborníci nevyptávali. Zaslouženou pozornost jí věnoval snad jen cestovatel a kronikář Giovanni di Marignolli, jenž přijel v roce 1353 na pozvání Karla IV. do Čech, aby zde sepsal naše dějiny. Jeho *Kronika česká* víceméně jen rozvádí Kosmovo stejnojmenné dílo a není ani považována za hodnověrný historický pramen, rozhodně však nemůžeme Janu Marignolovi, jak zní jeho počeštěné jméno, upřít stylistický um a básnické vyjadřování. Konkrétně svatou Ludmilu a „sličnou pannu Mladu“ přirovnal k „zářícím hvězdám ranní a večerní“.

Lze tedy říci, že zakladatelka kláštera u svatého Jiří požívala ve středověku jen lokální výroční úcty ve zdejších nekrolo-

Zakladatel kostela Vratislav I. na gotickém nástavci jeho hrobu

giích (v chronologických soupisech zemřelých), čímž se nijak nevymykala ostatním abatyším. Většího uznání se jí dostalo až v době barokní katolické zbožnosti, kdy byla považována za českou spolupatronku a prohlášena za blahosladenou; ještě později byla její lebka oficiálně korunována, ačkoli ke svatořečení zatím nedošlo. Měli bychom si ji však připomínat, stejně jako její sestru Dobravu neboli Bonu (obecně známou pod méně správným jménem Doubravka), která si v roce 965 vzala za muže Měška I., zakladatele polského státu, a sehrála výraznou roli v christianizaci Polska.

Dodejme, že se otazník vznáší i nad tím, zda je v kapli Panny Marie (či svaté Anny) pohřbená opravdu Mlada. Emanuel Vlček totiž označil tělesné pozůstatky za kostru dívky zesnulé ve věku 16-18 let, což je u Mlady zcela vyloučeno (v době její smrti, která snad nastala 8. února 994, jí bylo nejspíš kolem šedesáti); Vlček odmítl i přemyslovský původ mladinké zemřelé. Jiní s ním nesouhlasí (třeba už proto, že ruce zesnulé byly položeny podél těla, což odpovídá pohřbům přemyslovských knížat v bazilice).

Přikláním se k názoru, že zde našla místo posledního odpočinku nejen Mlada, ale také pozdější abatyše Anežka Přemyslovna a Kunhuta Přemyslovna (posledně jmenovaná pod opukovou deskou s vyrytou kresbou od Mistra Gutina náhrobníku). Ty si podrobněji představíme, až k nim dojdeme v běhu času.

Klášteř byl po obléhání a požáru v roce 1142 natolik poničen, že si to vyžádalo rozsáhlé opravy, což Bertě vyneslo pojmenování „druhá zakladatelka klášteřa“. Během jejího nedlouhého působení v úřadu abatyše došlo nejen k rekonstrukci a dalšímu prodloužení baziliky (mj. k proražení oken tribun a ke zřízení krypty se sloupy a hlavního chóru nad ní), ale také k přístavbě jižní věže (již dříve budovaná severní věž s ní byla sjednocena). Zadána byla rovněž obnova či přístavby klášterní budovy (např. dlouhého dormitáře, tj. společné ložnice), jakož i obnova kaple Panny Marie, a vše doprovodila malířská výzdoba, z níž se nám bohužel zachovaly jen fragmenty.

Legenda praví, že sestřý požádaly kameníka Venera, aby jim pomohl v troskách najít ostatky svatě Ludmily. Ten opravdu našel neporušenou rakev, jenže část ostatků tajně vyvezl do své země (nevíme jaké, vyplývá z toho pouze fakt, že Verner byl cizinec), aby byl v místě jejich nově uložení vystavěn chrám. Světice si to ale nenechala líbit: oba muži, které Verner najal k výstavbě, zemřeli hned na jejím počátku, stejně se vedlo dalšího roku nově povolane dvojici – a napřesrok skonak sám Verner. Jeho syn pak přijel do Prahy, aby na žádost kancléře Gervasia (snad svého příbuzného) ostatky vrátil.

Předpokládám, že tento zajímavý příběh je alespoň zčásti smyšlený. Pravda, nejvyšší kancléř Království českého Gervasius existoval; držel tento úřad mezi lety 1156-1178 a šlo současně o vyšehradského probošta, což nebylo žádnou výjimkou.

Ovšem už jeho funkční období jasně dokazuje, že legenda nemá s pravdou nic společného. Verner by totiž musel zmizet s ostatky nejdříve v roce 1153 – kdy už bazilika v troskách nebyla. Dodejme, že tento muž je psán také jako Wernher a uváděn coby stavitel, který klášter celkově obnovil po požáru. S tím můžeme souhlasit, avšak úsměvné mi připadá, že Václav Vilém Štěch v knize *Krásy plná, slávou i kletbou bohatá... Praho!* (1948) uvádí legendu s ostatky jako historický fakt. A podle mého názoru mylně připisuje kontroverzi, vyvolanou zbořením klášterní pece, a následné vyhnání abatyše knížeti Břetislavovi (ačkoli se to týkalo jeho syna Spytihněva II.).

Ve 12. století byla odsud vyslána skupina řeholnic do Teplic (stalo se tak pravděpodobně kolem roku 1164; Teplický klášter zanikl vinou husitských válek a poslední sestry pak dožívaly opět v mateřském Svatojiřském). A za zmínku stojí i provozování velikonočních divadelních představení, v nichž sestry ztvárňovaly ženské role, zatímco mužských se ujímali kněží, jáhni a podjáhni.

Už jsme si představili zakladatelku Mladu a „druhou zakladatelku“ Bertu, nyní nastává čas Anežky Přemyslovny (pozor, nejedná se o svatou Anežku Českou, ačkoli i ta – a spolu s ní několik dalších Přemysloven – bývá označována jménem Anežka Přemyslovna). Ta „naše“ stojí v čele kláštera od roku 1200 až do své smrti v roce 1228 a jde o tetu Anežky České, kterou pravděpodobně ovlivnila v jejím duchovním směřování a charitativní činnosti.

Tato dcera krále Vladislava II. a jeho první choti Gertrudy Babenberské vstoupila – jak už víme – nejprve do premonstrátského řádu v Doksanském klášteře, kam byla dána na vychování. Poté uposlechla přání svého nevlastního bratra Přemysla I. Otakara (ano, tak se to prý má psát, ačkoli na to nejsme zvyklí!)

Erby na tomto nástavci pocházejí až z 15. století

– a oběma sourozencům vděčíme za přestavbu baziliky svatého Jiří, představující jeho poslední románskou proměnu. Upomínkou na tento počín, jakož i na přemyslovský vztah ke klášteru, se stal tympanon v jižním portálu kostela, v němž byla vyobrazena Mlada, Berta, Anežka a Přemysl I. Otakar. Za abatyše Anežky vznikl také tympanon s Trůnicí Madonou a Ježíškem na jejím klíně (původně zdobil hlavní portál baziliky), kaple svaté Ludmily (kolem roku 1220) – a jedna pozoruhodnost, se kterou si odborníci dodnes lámou hlavu.

Došlo totiž k postavení arkádového přístavku, pravděpodobně chodby, která zřejmě patřila ke komunikaci spojující chrám svatého Víta a baziliku svatého Jiří. Velká škoda, že se tahle unikátní chodba nedochovala! Nad jejím účelem se vznášejí otazníky. Domnívám se, že pravdu má hypotéza, podle níž byla vybudována kvůli účasti sester na mších ve svatém Vítu a současně pro Přemyslovce, kteří přicházeli do baziliky svatého Jiří na soukromé bohoslužby. Jiný účel mě nenapadá a popravdě si ho ani neumím představit.

V roce 1216 byly do kostela údajně přeneseny ostatky „bratří svatého Vojtěcha“, zavražděných na Libici. O zločinech připisovaných Vršovcům jste si přečetli výše.

Během vzpoury Přemysla Otakara (pozdějšího krále toho jména II.) proti jeho královskému otci Václavu I. v roce 1249 musely sestry opustit klášter a uchýlit se do neznámého útočiště ve městě.

A krátkodobý nucený odchod je čekal také o čtyři roky později. Václav I., obávaje se vpádu Kumánů (tj. kočovných kmenů asijského původu, které během válek uherských králů s Přemyslovci opakovaně pustošily Moravu), kázal opevnit Prahu a do svatého Jiří soustředil zásoby. Naštěstí toto nebezpečí brzy pominulo, a řeholnice se mohly vrátit.

Listina abatyše Anežky z roku 1228, vydaná v posledním roce jejího života, nám poskytuje přehled o rozsáhlých klášterních statcích – šlo o 129 vesnic či dvorů! V Praze klášter držel mj. část Motola (o nějž se dělil s johanity), dále předměstí Písek (dnes je tam Valdštejnská zahrada), část Újezda či dvě vinice: jednu v místě pozdější Lobkovické zahrady na Petříně, druhou nad Jelením příkopem (té pozbyl v roce 1538, když zde Ferdinand I. Habsburský zakládal dvorskou – nynější Královskou – zahradu). A u Písku mu patřily dva ostrovy. Chápu, že v původní podobě nemohla tato lokalita u malostranského břehu Vltavy přežít, ale jako milovníka vody v krajině mě zánik mnoha ostrovů a poloostrovů mrzí.

Ani duchovní, kteří u svatého Jiří vedli bohoslužby, chudobou netrpěli. Byli nazýváni kanovníky, ačkoli o ně v pravém slova smyslu nešlo, neboť jejich sbor nebyl zřízen na způsob kolegiálních kapitul. Krom jiných materiálních a finančních výhod jim náleželo pět kněžských prebend – v Holovousích, Stanicích, Kněževsi, Přilepech a Bohnicích. Mezi svatojiřské kanovníky patřil Mikuláš Puchník z Černic, mučený v roce 1393 spolu s Johánkem z Pomuku (Puchník na rozdíl od pozdějšího svatého přežil a v roce 1402 zemřel jako zvolený a papežem potvrzený, ale nevysvěcený arcibiskup pražský).

ABATYŠE NEJEN PŘEMYSLOVSKÉ A OBDOBÍ PŘED „OHNIVÝM DRAKEM“

Další zajímavou abatyší z tehdy vládnoucího rodu je Kunhuta Přemyslovna. Její život vydá na román – posuďte sami.

Stojí před námi prvorozená dcera krále Přemysla II. Otakara a Kunhuty Uherské, narozená v lednu 1265. Protože až do roku 1271, kdy na svět přišel pozdější král Václav II., neměla žádné bratry, Přemysl si pro ni vyžádal od římského krále Richarda Cornwallského dědické právo na České království, což pochopitelně zaniklo Václavovým narozením. A už jako dvouletou ji zasnoubil s Fridrichem, synem durynského lantkraběte Albrechta.

Jenže situace se rychle měnila – v Přemyslův neprospěch. V roce 1276 byl nucen uzavřít mírovou smlouvu s Richardovým nástupcem na římském trůnu Rudolfem I. Habsburským a jedno z ujednání stanovovalo, že si Kunhuta vezme Rudolfova syna Hartmanna Habsburského. I toto druhé zasnoubení však bylo o rok později zrušeno – a krátce nato vstupuje Přemyslova dvanáctiletá dcerka do kláštera klarisek Na Františku. Nevíme, zda z vlastní vůle, nebo (a to bych si uměl představit spíš) na otčův pokyn; obnovené nepřátelství mezi Přemyslem a Rudolfem v tom, zdá se, nehrálo roli.

Po několika letech umírá Anežka Česká, Kunhutina prateta, a Kunhuta přebírá její roli. V této souvislosti bych rád zmínil jeden zdánlivě nevýznamný detail Anežčina života: už v roce 1238 se vzdala titulu i všech výhod spjatých s postavením abatyše a od té doby nezištně sloužila potřebným pouze jako „starší sestra“. Obdivuhodný příklad skromnosti!

Také v případě Kunhuty Přemyslovny by se zdálo, že její život bude naplněn dobročinností a modlitbami. Bratr Václav II. ji však požádal, aby se provdala za piastovského knížete Boleslava II. Mazovského. Nevíme, do jaké míry šlo o žádost, a do jaké o nátlak. Ovšem uvědomujeme si, že ženy sehrávaly v posledním přemyslovském století pozitivní dynastickou roli; vzpo-

Do starých časů lze nahlédnout za bazilikou, z Jiřské ulice

meňme jen usmíření Václava I. se synem Přemyslem Otakarem (pozdějším králem toho jména druhým), které zprostředkovala Anežka Česká. (Ani Kunhutu Uherskou, vdovu po Přemyslovi, nehodnoťme jen přísně! – ačkoli se zdá, že si o ní Václav II. myslel i při zachování synovské úcty své, neboť nepěstoval její kult a žádné dceři nedal její jméno.)

Kunhuta Přemyslovna bratrovi vyhověla a jako druhá manželka porodila Boleslavovi tři děti: mazovskou kněžnu Eufrozinu, knížete Václava a Perchtu, která prožila zřejmě kratičký dospělý život v klášteře svatého Jiří, tedy v komunitě s matkou-abatyší.

Manželství s Boleslavem skončilo v roce 1302 na tehdejší dobu neobvykle: rozvodem, a to údajně na Kunhutinu žádost. Tvrdí se, že nebylo šťastné. S tím už dnes můžeme těžko polemizovat, ale po mém soudu byly důvody rozvodu čistě politické – jako ostatně sňatek sám. Boleslav II. Mazovský si po vzoru jiných polských pánů s dodržováním dohod a slibů věrnosti nedělal hlavu, a zanedlouho se postavil proti švagrovi Václavu II. Za těchto okolností se stala Kunhutina pozice mírně řečeno pro-

blematickou – a rozvod byl jediným řešením. Tím nezpochybňuji, že manželství nemuselo být šťastné ani po lidské stránce, ale „jen“ kvůli tomu by Kunhuta rozvodu nedosáhla.

A tak se „dcera českého krále“, jak se přednostně podepisovala, opět ocitla v klášterním prostředí, konkrétně u svatého Jiří. Místo jí musela uvolnit dosavadní abatyše Žofie z Pětichvost. K ní uveďme, že šlo o ženu zbožnou, schopnou ve svém úřadu – a na tehdejší poměry dlouhověkou; to odvozují ze skutečnosti, že byla abatyší Svatojiřského kláštera ještě v letech 1328-1345, když se sem po Kunhutině smrti (21. listopadu 1321) a několika letech abatyše Vratislavy (Vracky) vrátila.

Klášter hrál významnou roli také v období po odporné vraždě Václava III., spáchané – o tom jsem přesvědčen – buď samotnými Čechy, nebo s jejich pomocí či alespoň souhlasem. Eliška Přemyslovna v něm dostala vzdělání... a nebyla v tomto smyslu jedinou dívkou toho jména: platí to i pro Elišku (Alžbětu), pozdější představenou Pustiměřského kláštera (o které dodnes s jistotou nevíme, zda byla nemanželskou dcerou Václava III., nebo jeho otce Václava II.). Do období abatyší Žofie z Pětichvost a Kunhuty Přemyslovny rovněž spadá rozvoj svatojiřského písemnictví, které se rodilo ve zdejším skriptoriu (různé prameny je popisují jako aktivní už v sedmdesátých letech 13. století, nebo naopak až kolem roku 1294). Už samotný fakt, že v ženském klášteře existovalo skriptorium, je výjimečný, většinou šlo o záležitost mužských klášterů. Kromě skriptoria zde působila iluminátorská dílna – a svatojiřské benediktinky odedávna vynikaly v umění vyšívačském.

Nejstarší písemnou památkou, vztahující se k „našemu“ klášteru, jsou tzv. *Svatojiřské popisky*. Jde překvapivě o velmi posměšné – otevřeně řečeno sprosté – popisky ke třem karikaturám (kromě nich vidíme ještě tři obrázky bez popisků). Těmi kdosi „vyzdobil“ prázdná místa na stránkách *Procesionálu sva-*

tojiřského (nazývaného též *Antifonář svatojiřský*), uchovávaného v Národní knihovně (profesionál je soupis zpěvů čili jakýsi zpěvník k procesím konaným během církevního roku). Kniha jako taková vznikla asi v poslední třetině 13. století. Nad autorem „vtipů“, datovaných do přelomu 13. a 14. století, se vznášejí nejasnosti. Původní názor, že obrázky a peprné komentáře pocházejí od některé ze svatojiřských sester, je překonán v současnosti přijímaným pohledem, že „viníkem“ je anonymní žák kapitulní školy u svatého Víta, který takto karikoval svého učitele Víta („lector Vitus“) a další dvě osoby ve svém okolí, možná též učitele. Klášter totiž *Procesionál* škole zapůjčil.

Protože jsem se o literaturu zajímal již v raném dospívání, ještě si pamatuji tehdejší výklad – přiznávám, že jen díky jisté erotičnosti, která ho (mylně) obestírala. Asi by mě tehdy zklamalo, kdybych věděl to, co dnes. Zcela totiž souhlasím s názorem, že se takto neprojevila rozverná řeholnice, ale rozpustilý žák kapitulní školy. Ten byl ve vlastním zájmu natolik rozumný, že se pod své výtvary nepodepsal. Karikatury jsem viděl a transkripci popisků četl. Jejich autor (či autoři, přinejmenším popisky bývají připisovány více osobám) nejenže krásně kreslil a měl úhledné písmo, ale nechyběl mu ani smysl pro drsný humor. S velkou nadsázkou bychom ho mohli nazvat prapředkem dnešních anonymních „komentátorů“ v kyberprostoru.

Leč zpět k přece jen hodnotnějším výtvorům. Nejkrásnějším plodem svatojiřského skriptoria je *Pasionál abatyše Kunhuty* (dnes v knihovně Uměleckoprůmyslového muzea v Praze), sepsaný dominikánským mnichem Koldou z Koldic, který kanovník Beneš doplnil rýmovanými verši a velkými ilustracemi (z nichž nejznámější je *Mystické objetí*). Jde o pět mystických traktátů, vzniklých na popud této představené mezi lety 1312 a 1321. Na titulním listu vidíme Kunhutu na trůně, obklopenou klečícími donátory a zástupem řeholnic, mezi nimiž je na posledním místě její dcera Perchta.

Vliv tohoto výjimečného rukopisu spatřujeme i na dvou plenářích (plenář je schránka ve tvaru desky na ostatky svatých);

Nádherná je malířská výzdoba
ve východní části baziliky

vytvořeny byly pro Svatojiřský klášter, na konci 18. století je zakoupila Strahovská kanonie a dnes jsou ve sbírkách Národní galerie. Obě dřevěné desky, pokryté stříbrným a částečně zlateným plechem, mají rozměr 65 x 47 centimetrů. Zejména ta, která obsahuje ražené reliéfy s výjevy ze života Panny Marie a s Kristovými Pašijemi, je dokladem toho, jak už na počátku 14. století dohánělo užité umění (zde konkrétně zlatnictví a klenotnictví) zpoždění za uměním volným. Otázka, kde byly plenáře vyrobeny, není dodnes zodpovězena. Zmínil jsem, že v klášteře nechyběly iluminátorská dílna a skriptorium a že odsud vycházely i hodnotné výšivky, avšak souhlasím se staršími názory, že existenci zlatnické dílny zde nelze předpokládat (byť dnes se přímo v bazilice dočteme opak). Ony „starší názory“, jež sdílím, tvrdí, že plenáře mohly vzniknout vlastně také „doma“ –

u břevnovských benediktinů. Jejich opat Bavor z Nečtin (v úřadu 1289/1291-1332), Kunhutin řádový nadřízený, totiž v Břevnově založil uměleckořemeslné klášterní dílny.

U Kunhuty zmiňme ještě její latinský breviář (tj. knihu obsahující denní modlitby). Obsahuje nejstarší veršovanou lyrickou skladbu *Vítaj, kráľu všemohúci* (dnes známější pod názvem *Kunhutina modlitba*). A abychom neopomíjeli ani praktickou stránku, pochvalme Kunhutu i Žofii za to, že se příkladně staraly o majetkový rozkvět kláštera, přičemž do druhého Žofina období spadají další opravy a stavební úpravy jeho budov. Zřejmě sem patří i novostavba křížové chodby, vyvolaná přírodní katastrofou – svážným pohybem v roce 1280, jenž postihl nejen klášter, ale především hradbu Pražského hradu a kapitulní dům u svatého Víta, vysazený nad Brusnicí. O tom, jak mohl klášter poničit požár Královského paláce v roce 1303, jsem nic nenalezl, a tak předpokládám, že mu nijak významně neuškodil.

Ten, kdo zná Karla IV. a jeho nepřekonatelné životní dílo, toho jistě nepřekvapí, že se Otec vlasti stal ochráncem a podporovatelem Svatojiřského kláštera. Učinil tak zejména s ohledem na přemyslovskou tradici, kterou soustavně udržoval. Listinou, vydanou dne 1. května 1348, vzal klášter pod svou ochranu, kodifikoval postavení abatyše a udělil jí právo užívat titul „kněžna“ a doprovázet českou královnu při korunovaci. Odrazem výjimečného postavení svatojiřských abatyší je i skutečnost, že v jejich bohaté pohřební výbavě nechyběla nejen berla, ale ani koruna.

Karel rovněž podporoval kult svaté Ludmily (tzv. stříbrná helma svaté Ludmily se dnes nachází v Národní galerii v Anežském klášteře).

Dodejme, že tehdejší abatyše dokonce vykonávaly soudní pravomoc v okrcích spadajících pod klášter (tedy v Praze na Újez-

dě a u svatého Ducha, kam se za okamžik vypravíme), což vedle povinností znamenalo příjem z nájmu domů, posudného (poplatku odváděného ze sudu piva vystaveného k prodeji) atd.

Za působení abatyše Alžběty (1364-1378) byla završena přestavba kaple svaté Ludmily, kterou v této gotické podobě vidíme dodnes (Petr Parlář ji zvýšil o patro), a 8. června 1371 arcibiskup Jan Očko z Vlašimi vysvětil hlavní oltář k počtě svatého Jiří a svaté Ludmily. Bazilika také dostala nové západní průčelí s trojicí lomených oken, severní podvěží bylo prolomeno arkádami, románskou kapli Panny Marie obohatil polygonální závěr a gotická okna... a došlo i k novému uložení ostatků Vratislava I. a Boleslava II. Pobožného (za abatyše Kateřiny z Lipoltic, už po Karlově smrti, pro ně byly zhotoveny nové náhrobky).

Podle výzkumu Ivana Borkovského románský klášter vůbec neměl kvadraturu, ta vznikla právě až v gotice – do té doby existovala předrománská klášterní stavba z doby abatyše Mlady, ačkoli (jak víme) za abatyše Berty proběhla její přestavba. Má-li tento výzkum pravdu, je pozoruhodné, že Svatojiřský klášter existoval přibližně 400 let bez ambitů a rajského dvora, ačkoli jinak jde o běžnou část klášterů již od raného středověku.

Když jsme znovu zmínili svatoludmilský kult, který se ze zdejšího kláštera rozšířil do celé země, vraťme se na přelom 11. a 12. století a nechme Kosmu vyprávět o tom, kterak léta Páně 1100 abatyše Svatojiřského kláštera Windelmuth žádala biskupa (pokud se vše opravdu odehrálo v tomto kulatém roce, byl jím Herman), aby do schránky na svaté ostatky vložil také „sukno na píď široké, které dostala ze závoje svaté Ludmily“ („závojem“ je bezpochyby míněn závoj či šála, použitá podle legend k Ludmilině uškrcení).

Kosmas k tomu sugestivně píše:

„Tu biskup jaksi rozhorleně řekl: ‚Paní, pomlč o její svatosti, nechej staženku, ať odpočívá v pokoji.‘ K tomu abatyše pravila: ‚Nemluv, pane, nemluv tak, neboť Bůh pro její zásluhy mnoho velkých věcí denně činí.‘

Ihned přinesli na rozkaz biskupův velký kotel plný žhavého (dřevěného) uhlí, biskup vzýval jméno svaté Trojice a vhodil pak látku na sálající plameny. Kupodivu! Obláček kouře a plamének vyšlehl kolem látky, ale nic jí neuškodil. A k zvětšení zázraku přispěla i ta věc, že pro silný žár nebylo možná látku dlouho vyjmouti z plamenů, a když konečně byla vyňata, jevila se tak celá a pevná, jako by téhož dne byla utkána...“

Ludmilin kult nabyl do poloviny 12. století takové síly, že když byl po roce 1142 Svatojiřský klášter přestavován, zakázal biskup Ota přemísťovat ostatky svěťice bez povolení samotného papeže. A dodejme, že při otevření její hrobky v roce 1981 se mezi kosterními pozůstatky nacházela bílá tkanina s geometrickým vzorem (mj. se svastikami, které v době Václavovy babičky samozřejmě neměly nic společného s tehdy neexistujícím nacismem, šlo o sluneční symbol). Svěťice je s námi přítomna nejen svým odkazem, ale také fyzicky, což místu ještě dodává na významu a zesiluje genia loci.

V předchozím textu jste si přečetli slovní spojení „u svatého Ducha“. Rozumějme jím benediktinský klášter svatého Ducha a Milosrdenství Božího, který vznikl u kostela svatého Ducha v Dušní ulici na Starém Městě, v bezprostředním sousedství Židovského města. Stalo se tak v roce 1346 (kostel svatého Ducha už tehdy možná existoval); a považuje se za pravděpodobné, že fundace druhého kláštera benediktinek v Praze byla pod vlivem či kontrolou Svatojiřského. Do nově založeného, staroměstského, pak vstupovaly, na rozdíl od kláštera svatého Jiří, především dcery měšťanské, nikoli šlechtické. Poté, co byl po husitských válkách předán straně podobojí, ztrácel na úrovni a významu, což není jediný příklad úpadku v rukou utrakvistů. Na konci 16. století klášter přešel pod správu svatojiřských benediktinek,

Hodnotný reliéf s Trůnící Madonou s Ježíškem najdeme v kryptě...

ale záhy nato zanikl a kostel svatého Ducha získal farní status. Svatojiřský klášter odtud získal archiv a bohatou knihovnu (u svatého Ducha působila také malířská a písářská škola).

Neblahé husitské bouře postihly i Svatojiřský klášter, který do té doby patřil mezi vůbec nejbohatší instituce v Českých zemích, což mu dopřávalo naprostou samostatnost. Husité dali řeholnicím „na vybranou“, aby buď z kláštera odešly, nebo se přiklonily k jejich víře. Ve strachu přijaly druhou možnost (ačkoli jim ona „víra“ nebyla známa), ale již 21. června 1421 byly stejně vyvedeny z kláštera a vedeny za všeobecného posměchu přes Kamenný most. Primitivní husitská chátka si žádala jejich metání do Vltavy. Tohoto osudu byly naštěstí ušetřeny, čekala je „pouze“ internace v klášteře svaté Anny, kam husité soustředili i jiné sestry. Svatojiřským benediktinkám se později podařilo z Prahy

odejít, a tak si zachránily život, ale klášterní areál neunikl plenění a majetek rozprodeji. Co ještě zbylo, uchvátil hrabivý Zikmund Lucemburský, který klášter obral o zlaté a stříbrné skvosty.

Běsnění „božích bojovníků“ a jeho následky zasáhly celou českou zemi, a zejména kláštery, fatálním způsobem. Více než polovina (!) jich zcela zanikla, jiné čekalo už jen živoření, další navázaly na středověký rozkvět až v průběhu 17. století. Nepřekvapí nás, že i v případech přežití instituce dochází k zásadnímu poklesu počtu bratří či sester, což se nevyhnulo ani Svatojiřskému klášteru. V roce 1437 se do něj abatyše Bořka z Vartenberka vrací s pouhými třemi sestrami. Mnohé statky byly odcizeny navždy (částečnou nápravu zjednal až Vladislav II. Jagellonský v roce 1485) a stejný osud potkal sbor kanovníků, který už nebyl nikdy obnoven.

Skvělý artefakt pohusitské doby představuje Oltář svatojiřský, zhotovený v šedesátých či sedmdesátých letech 15. století (spíše po roce 1470). Je jedním z prvních malířských děl pozdní gotiky, která u nás teprve v této době – výrazně později než v jiných zemích – střídala sloh první poloviny 15. století. Nazývá se také Oltář se Smrtí Panny Marie a jde o rozměrný oltářní retábl (nástavec stojící na oltářní menze). Byl určen pro klášterní kapli Panny Marie, ale dnes se za ním musíme vydat do expozice středověkého umění Národní galerie v Praze, do níž byl zapůjčen jeho majitelem, Metropolitní kapitulou u svatého Víta. Nechala ho pořídit abatyše Anna z Kotopek v rámci obnovy klášterního vybavení po husitských válkách; její postavu, klečící před svatým Filipem (s křížem), lze vidět na zadní straně jednoho z oltářních křídel. Centrální scéna představuje Poslední modlitbu Panny Marie mezi apoštoly, nad ní vidíme Nanebevzetí Panny Marie s žehnajícím Kristem. Další tři výjevy ze života Panny Marie pokrývají oltářní křídla.

Někteří historici se domnívají, že svatý Jiří je zde nejen v roli patrona kláštera, ale také coby obhájce křesťanství před pohany, a jako takový by mohl symbolizovat snahu Jiřího z Poděbrad sjednotit evropské vládce proti Turkům. Mohu-li vyjádřit svůj názor, moc se mi to nezdá.

Autora neznáme, je označován jako Mistr Svatojiřského oltáře; předtím, než vytvořil toto unikátní dílo, snad pobýval v Norimberku, což se projevuje ve stylu tohoto počínu. Mistrova dílna působila v Praze asi do osmdesátých let 15. století a její díla mířila mj. do Kutné Hory či severozápadních Čech (Litoměřice a Kadaň). Oltář svatojiřský je každopádně vynikající umělecké dílo, otevírající dveře (skoro by se chtělo napsat „otevírající oltářní křídla“) nové estetice; třeba tím, že do českého gotického malířství konečně uvedlo obraz krajiny.

A ještě jeden vynikající oltář zmiňme v souvislosti s pozdní gotikou a Svatojiřským klášterem. V letech 1514-1521 stála v čele kláštera Jana z Riesenberka (uváděná také jako Johanka z Rýzemberka), a zřejmě někdy na počátku její éry vytvořil pro klášter neznámý malíř rozměrný oltář. Dochovala se z něj pouze oboustranně malovaná křídla, pozoruhodná díky obrazům svatého Šebestiána a svatého Kryštofa (křídla jsou v Národní galerii). Barevnost i plastičnost, křivky těl i jejich roucha, to vše je v soudobém českém prostředí ojedinělé. Od tohoto autora, vyučeného patrně na Horním Rýnu, nám bohužel nezůstalo nic jiného a nikdo další u nás tímto stylem netvořil.

Co se pozdně gotické řezby a sochařství týká, jde v případě baziliky o Ukřižovaného (v kapli svaté Ludmily; nese rysy blízké švábskému sochařství) a o reliéf Smrti Panny Marie ze Zálezlic (pravděpodobně byl původně zde).

Od hodnotných děl zpět k neradostné situaci, které klášter v té době čelil: Zikmund Winter k polovině 16. století uvádí jen dvě svatojiřské benediktinky (jiní takto nízký počet zpochybňují). Úpadek klášterů vyvolal nutnost pozměnit původní pravidla pro volbu těch, které je vedly. Dochází k „přestupům“ mezi řády, k dosazování abatyší z jiných komunit, dokonce k dočasné kumulaci postů, kdy jedna matka představená stojí v čele více klášterů. V celocírkevním měřítku se řeholnímu životu věnoval i Tridentský koncil; jeho příslušný dekret, přijatý v roce 1563, byl v Čechách oficiálně uveden v platnost až po dvaadvaceti letech, což dokazuje, že proti některým ustanovením projevovaly naše kláštery odpor.

Hezkou památkou na obnovu u svatého Jiří, která se navzdory nesnázím rozbíhala od počátku 16. století, je renesanční portál s tympanonem. Ten nese reliéf svatého Jiří bojujícího s drakem. Najdete ho nad jižním vstupem (tj. v Jiřské ulici), kudy se choďovalo do baziliky přes hřbitůvek.

Datace není jednoznačná. Některé prameny hovoří o roce 1520, jiné udávají letopočet 1515 či „okolo 1510“. Pokud platí poslední údaj, mohlo by mít umístění portálu souvislost s pobytem Vladislava Jagellonského na Hradě, kde nechal o rok dříve maličkého syna Ludvíka korunovat českým králem. Podle Jaromíra Homolky je nádherný reliéf „nesmělým pokusem přiblížit se renesanční představě triumfálního oblouku“, Ludvíkovou apoteózou a oslavou jeho role bojovníka proti Turkům, kteří hrozili rozchvátit křesťanský svět. Přirozeně role budoucí; tříletý či čtyřletý chlapec se jim sotva mohl postavit... a když tak učinil jako dvacetiletý, přineslo mu to krutou smrt.

Tím si však nenechme zkazit pohled na tuto unikátní a kdysi bohatě polychromovanou památku z hutě Benedikta Rieda z Pístova, vytesanou do opuky, avšak technikou připomínající spíše řezbu. Ani tím, že spatřujeme jen kopii; originál je uložen v Národní galerii.

...a neměně úžasnou památku téhož druhu, reliéf se sv. Jiřím, můžeme obdivovat z Jiřské ulice

„Ohnivý drak“ vyplázl svůj smrtonosný jazyk 2. července 1541. Katastrofa, která vypukla v malostranském domě čp. 7 Na Baště, zničila značnou část Malé Strany a Hradu a téměř celé Hradčany, v dobové terminologii dostala jméno „velký oheň pražský“ a ovlivnila soudobý život (nejen) klášterů.

Nešlo pouze o přímou škodu utrpěnou v souvislosti s ohněm (u svatého Jiří shořely krovy na kostele i klášterních budovách). Jeden z výrazných následků představovala masivní výstavba „z gruntu“ v okolí tří starobyklých duchovních enkláv: klášterů Svatojiřského, augustiniánů u svatého Tomáše a špitálu rytířů řádu svatého Jana Jerusalemského při kostele Panny Marie pod řetězem. Ani jeden z nich se dosud, po 120 letech (!), nevzpamatoval z běsnění těch, kteří sami sebe prohlásili za „boží bojovníky“. Náš klášter byl sice na rozdíl od dvou zbývajících ušetřen nejhoršího – unikl vypálení a zrušení husity –, stejně jako ony však nesmírně zchudl rozchvácením svých statků.

Příležitost, jak alespoň trochu zmírnit finanční tíseň, spočívala v rozprodeji městišť (tímto termínem označovala staročestina pozemek, půdu, volný prostor či staveniště ve městě). A to „pod plat“ – do dědičného nájmu – těm, kteří se chtěli na klášterních „postranních právech“ usadit. Pro nové majitele domů to pak znamenalo povinnost platit nejen kupní cenu, ale též roční nájem (bez ohledu na to, zda budou domy obývat oni, či jiné osoby). Na první pohled to nevypadá příliš výhodně, avšak zájem se záhy dostavil. Důvod je jednoduchý: získání měšťanského práva v oblastech pod klášterní jurisdikcí bylo snadnější než na vlastním území pražských měst. Proto se sem stěhovali především řemeslníci, umělci a kupci mířící do Prahy z Itálie, Francie a Nizozemí či méně často odjinud. V případě Svatojiřského kláštera byla „pod plat“ rozprodávána městiště východně od něj – u kostelíka svatého Jana Křtitele; jeden dům byl přistavěn dokonce k závěru kostela svatého Jiří! Lokalitě u zaniklého kostelíka se říkalo „Na špitále“ a soukromníci se zde zakupovali už před požárem. Rovněž před neblaze proslulým rokem 1541 se v sousedství Svatojiřského kláštera usadil nejvyšší hofmistr Vojtěch z Pernštejna (v místech, kde je dnes Nové probošství), jakož i Rožmberkové, které nacházíme od roku 1513 naproti klášteru.

Ferdinand I. sice uznával nutnost „stavět“ (tj. rekonstruovat) na poničeném Hradě a v jeho okolí, skutečný zájem a podporu však věnoval pouze své srdeční záležitosti: Královskému letohřádku. A tak další příjem Svatojiřského kláštera – pohřichu šlo o „vytloukání klínu klínem“ – plynul ze zástavy zbylých statků, aby abatyše mohla vykoupit takové, které byly pro klášter výhodnější.

Peněz bylo třeba nejen na samotný provoz, ale také na opravy po požáru. Ty byly prováděny v renesančním stylu a vinou nedostatku prostředků se vlekly. Teprve v letech 1548-1550 byla završena alespoň nejnutnější rekonstrukce, přičemž klášter dostal novou střechu s pálenou krytinou. Kaple Panny Marie (dnes svaté Anny) sloužila jako skladiště zbraní (!) a o nějakém klidu v klášteru nemohlo být ani řeči; byl dnem i nocí otevřen vojá-

kům, dvorským řemeslníkům, a dokonce stálým obyvatelům, kteří bydleli v některých místnostech. Drobnou výhodu přinesl pozdějším badatelům fakt, že v klášteře byla zřízena ona zbrojnice: Bonifác Wohlmüt byl kvůli tomu v roce 1567 pověřen zaměřením kláštera a jeho plán je jedním z nejstarších podrobných plánů této části Hradu.

VZESTUP – A PÁD „Z MOCI ÚŘEDNÍ“

O povznesení kláštera se po nástupu Rudolfa II. na trůn zasloužila abatyše Judita Eybenstollerová z Eybenstollu (psána též Eibenštollerová z Eibenštolu, v úřadu 1575-1601). Podařilo se jí získat prostředky od Rudolfovy matky, horlivé katoličky Marie Španělské. Možná i díky této podpoře byly v roce 1578 opraveny věže.

Dlouholetou, a hlavně energickou abatyši pak spatřujeme v osobě její nástupkyně, Žofie Albínky z Helfenburka (ve funkci 1601-1630). Pozoruhodný je osud jejího otce Tomáše Albína z Helfenburka. Tento vážený krumlovský měšťan, rožmberský úředník a doktor práv, jenž studoval v Bologni a Pise, se po smrti své ženy dal na duchovní kariéru a dotáhl to až na olomouckého biskupa! Jeho náhlá smrt v květnu 1575 už naplno vrhla podezření na biskupotravce Philopona. Tento drsný příběh si třeba odvyprávíme jindy.

Tomášova dcera si v obnově – můžeme říct skoro znovuzrození – Svatojiřského kláštera počínala rázně. Mimo jiné vykoupila některé budovy, které narušovaly klid sester, vyhrála spor s hejtmanem Pražského hradu o jurisdikční pravomoc k domkům v nejbližším okolí (šlo hlavně o západní úsek Zlatnické – dnes Zlaté – uličky), dala kostel vydláždít, pustila se do výstavby prodlouženého, zaklenutého kůru pro řeholnice v západní části hlavní lodi (říkalo se mu pak Helfenburský; bohužel byl snesen při puristické rekonstrukci začátkem 20. století)... a pod-

Horní část průčelí baziliky

nikla také revizi klášterní knihovny, kterou – jak víme – obohatily za její předchůdkyně svazky ze zrušeného kláštera u svatého Ducha. Žofina ráznost byla tentokrát na škodu: většina starších tisků totiž dostala převazbu, což v některých případech narušilo text a vzácnou malířskou výzdobu.

Neméně cílevědomě si Žofie vedla na svěřených statcích. Díky dobovým dokumentům, seřazeným v souboru *Stará manipulace*, jsou známy její spory s Třebenicemi na Litoměřicku, sahající od vymezení privilegií (třebeničtí se dovolávali toho, že jsou současně komorním statkem) až po duchovní záležitosti, když měšťané odmítali dosazeného katolického kněze, ačkoli ten byl ochoten sloužit i podobojí (což skutečně bylo u katolických duchovních pastýřů možné; povolil to arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice v souladu s Tridentským koncilem už v roce 1564 a zrušil arcibiskup Jan III. Lohelius až v roce 1622 tím, že podávat přijímání podobojí zakázal úplně).

Další kontroverze se týkaly např. gruntů v nedalekém Velemině. Celá historie, plná obstrukcí z obou stran a zdlouhavých

jednání, vedených prostřednictvím České kanceláře či za účasti hejtmana, jímž byl Kašpar Kaplíř ze Sulevic, později popravený v rámci Staroměstské exekuce, je (z dnešního pohledu) vcelku zábavným čtením, které nám připomíná, že nekončící průtahy a léta trvající řízení, na která se ta či ona strana opakovaně nedostavuje, nejsou ničím novým. Nechybí barvitě popisy toho, co si kdo odkud odnesl, třebaže to nebylo jeho, údajné (a z druhé strany popírané) zákazy vstupu (do kostela), ba ani speciálně zřízená komise – a najdeme dokonce výmluvy na pandemickou situaci!

To jsem trochu odlehčil, abych si ulevil za současné situace (píšu tyto řádky v březnu 2021) – a pražský mor v roce 1606 našťestí přežila jak abatyše, tak třebeňští, kteří se s odvoláním na něj (opět) nedostavili k líčení. Spor, jak tomu bývá i dnes, se změnil v nekonečný „pingpong“ předvolání a odvolání. Můžeme se nad tím dobře pobavit; jen prosím nebuďme jako August Sedláček, jenž zcela zaujatě přisoudil veškerou vinu abatyši, kterou považoval za bezohlednou exponentku protireformace!

Protireformace, ať už si o ní myslíme cokoli, každopádně slavila po Bílé hoře triumf. A poté, co se země začala vzpamatovávat z následků třicetileté války, nastal vzestup většiny klášterů, které měly to štěstí a dožily se XVII. věku.

Svatojiřský nebyl výjimkou. Zbrojnice, kterou jsme zmínili v souvislosti s požárem v roce 1541, byla někdy po polovině 17. století zrušena a prostor vrácen klášteru. Krátce poté začíná raně barokní přestavba kláštera, jež s přestávkami sahá až do roku 1680. Spadá do období abatyše Anny Mechtildy Schönweisové z Ecksteinu (1671-1691); přestavba zasáhla zejména západní průčelí, věže byly opraveny a klášter celkově rozšířen.

Bývalá konventní budova od jihu, kde se k Jiřské ulici přidává Zlatá ulička

O životě „uvnitř“, v komunitě, nemáme v 16. a 17. století mnoho zpráv. Vyniká zaprvé ta o sestře Evě, která se v roce 1564 měla dopustit cizoložství; arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice žádá abatyši Dorotu z Krumlova (stála v té době asi v čele dvou klášterů – kromě Svatojiřského i kláštera klarisek v Panenském Týnci), aby ji uvrhla do vězení, čímž dojde k trestu i napravení a zároveň bude zamezeno negativnímu vlivu provinilé na ostatní řeholnice.

Zadruhé vidíme hrůzný čin, který se sice nestal zde, ale svými důsledky se kláštera u svatého Jiří nepřímo dotýká: Markéta ze Žďáru, abatyše cisterciáckého kláštera v Pohledu (zvaného také Frauental či počestně Frantál a zrušeného Josefem II. v roce 1782), se dopustila nejtěžšího provinění: otěhotněla (v dobové terminologii „obřichatěla“) s ženatým klášterským úředníkem Jiříkem Pelenlajterem. Když porodila, Jiřík spolu s jakousi sestrou Kristýnou nevíniátka zavraždil a zakopal (zda v dorozumění s Markétou, či naopak proti její vůli, nebo bez jejího vědomí, není známo). Tento odporný zločin se stal 13. února 1586. Vrah

„Sousedé“ na náměstí U Svatého Jiří: zleva Nové probošství, klášter s bazilikou a Ústav šlechticů

byl na útěku dopaden, a ačkoli se za něj v jeho městečku Polné přimlouvali (nechápu, jak se ho mohli zastávat!), byl s největší pravděpodobností, jak vyplývá z jedné zmínky, popraven.

Abatyše pak byla na rozdíl od něj souzena podle církevního práva a vyvázla z toho mnohem lehčeji. Arcibiskup Martin Medek z Mohelnice ji sesadil a převedl – ano, do kláštera svatého Jiří na Pražském hradě. Zajímalo by mě, jak ji tam přijali...

A zatřetí můžeme nahlédnout do spisu nazvaného *Informe pro polepšení kláštera tohoto našeho svatého Jiří* (pravděpodobně z roku 1664) od abatyše Alžběty Eufrosiny Kestnerové z Trauenberku. Jde o poměrně výjimečný pramen, protože přešupky spáchané v kláštorech měly být řešeny pokud možno ústně a takřikajíc neměly opouštět zdi kláštera.

Dočítáme se v něm o zajímavých extempore. V nich „vynikala“ sestra Anička, která prý měla problémy už s pěti „vrchnostmi“ – abatyšemi –, takže se jednalo o velmi nestálou sestru. Zmíněná řeholnice dokáže umně předstírat záchvat psotníku,

Ústav šlechtičen na sebe upoutá pozornost sloupovým portikem

když má být trestána, stýká se se světskými osobami, které si vodí dokonce do cely (jde o čeládku, s jinými lidmi asi nemohla být vzhledem ke klauzuře v kontaktu), navádí spoluřeholnice k nepravostem – a stejně jako další, stejně „povedená“ sestra, odmítá abatyši poslouchat s odkazem na to, že je starší než ona. V zápisech o Aničce a dalších nechybí stížnosti sester na stravu, kritika jejich obžerství a nadměrného pití (před sestrou Evičkou je třeba „zavírat almaru, kde konvičky bejvají“), hádky, zlomyslné naschvály, klevety, lenost, odmítání medicíny, a dokonce proklínání abatyše a její zástupkyně převorky, jakož i rouhavé řeči o „odevzdání se nejhoršímu nepříteli“, tedy Ďáblu!

Poklesky se samozřejmě netýkaly pouze „obyčejných“ sester. Abatyše si stěžuje rovněž na svou zástupkyni převorku, která se staví proti ní, a když je jí cokoli vytýkáno, odmítá to akceptovat s tím, že je starší než abatyše (což nepřímo potvrzuje výtku, že „drží basu“ s neřádnými sestrami, protože ty, jak jsme viděli, používají stejný argument). A především se okázale staví aba-

tyši na roveň, přičemž vyvolává hádky a postupně i rebelii části sester. Alžběta Eufrosina Kestnerová z Trauenberku ve své *Informaci* uvádí, že se převorka nakonec napravila a uznala svou chybu, ale že je přesto nucena trvat na její výměně. To popisuje hezkým obratem, který svědčí o jejích stylistických schopnostech: „Ona má býti má pravá ruka, ani za levou ji nepřijímám.“ Jak to s požadovanou výměnou dopadlo, to už nevíme.

V *Informaci* je zaznamenána také stížnost na konvršku Martu (konvršové a konvršky byli laičtí bratři a sestry, neúčastníci se všech chórových modliteb, a tudíž po většinu času vykonávající rozličné práce; většinou byli negramotní – a konvršky, na rozdíl od svých mužských protějšků, nesměly opouštět klášter). Marta se před čeládkou ráda procházela v lehčím odění, než jí bylo předepsáno a než by vyžadoval „panenský stud“, a výtky, které jí adresovala abatyše či převorka, odrážela hlasitým řevem; kromě toho prý odmítala pracovat v kuchyni, ačkoli právě za tímto účelem byla přijata do kláštera. Jak se říká: „Má to pánbůh všelijakou čeládku...“ – a to i přímo v klášterních komunitách!

Berte prosím, milí čtenáři, předchozí vyprávění opět jen jako humorné, ale pravdivé odlehčení. Jsem dalek toho, abych zpochybňoval duchovní a kulturní význam klášterů (ostatně v takovém případě bych nenapsal tuto knihu). Chtěl jsem tímto střípkem do klášterní mozaiky zlidštit svůj výklad – vždyť i společenství mnichů a mnišek tvoří „jen“ lidé. Všichni jsme tvorové chybující a pouze výjimky mezi námi dokážou zcela odolat tělesným žádostem. Nemůžeme žít všichni jako Simeon Stylita starší zvaný Sloupovník.

První polovina 18. století přinesla kompletní zpracování dějin kláštera u svatého Jiří. Sepsal je na žádost abatyše Františky Heleny Pieroni di Galliano kněz (mj. rektor kněžského semináře a týnský farář), prozaik a básník Jan Florián Hammerschmidt

Historický dvojjazyčný nápis v Jiřské ulici

v roce 1715. Jejich český název bych si dovolil předložit ve zkrácené formě *Historie kláštera sv. Jiří a sv. Ducha v Praze* (původní latinský je na několik řádků). Mimochodem, tento pilný autor a vynikající znalec (nejen) církevních dějin, navíc velký vlastenec ještě v době, kdy se to tolik „nenosilo“ (psal a kázal výhradně česky a latinsky, zatímco německy vůbec), nemá v Praze ulici... a v celém Česku najdeme krátkou Hammerschmiedtovu ulici (takto se opravdu píše) jen v Klatovech, kde také působil a o nichž psal. Ani jinak se o něm příliš neví a nemluví. Zasloužil by si větší pozornost (ačkoli rád dodávám, že se za svého dlouhého života těšil oblibě a dosáhl mnoha poct – skutečných osobností si lidé tehdy vážili víc než dnes).

V hmotné podobě nám tato doba zanechala, kromě drobných stavebních úprav, kapli svatého Jana Nepomuckého (byla vybudována mezi lety 1717 a 1722). Představíme si ji později.

To už se ale blížila pohroma, kterou nejen pro tento klášter chystal „osvícený“ (podle mého názoru však spíše citově chudý a nekulturní) císař Josef II. Dne 7. března 1782 byl klášter, čítající tehdy 37 sester, uzavřen – a to na rozdíl od některých

šťastnějších případů navždy. Vzbudilo to sice nevoli Pražanů, avšak zvrátit „rozsudek smrti“ nad klášterem nebylo v jejich silách a možnostech. Budovy dostal (jak tomu bylo i leckde jinde) vojenský erár, který v nich zřídil kasárna; ten ale přichází až v roce 1790, nejprve se jich ujal arcibiskupský diecézní seminář. A po jistém intermezzu – v roce 1827 – byla alespoň západní část kláštera opět určena k církevnímu využití: od roku 1830 zde existoval jakýsi zaopatřovací ústav pro duchovní mimo službu z celé země. O několik desetiletí později bychom tu však našli jen několik kněží, zpovědníků a žaltářníků, působících při chrámu svatého Víta; většina místností zela prázdnotou. Doplňme, že když v letech 1848-1851 zasedal na Hradě vojenský soud, byly klášterní cely využívány jako vězení.

V bazilice svatého Jiří se po Josefově zásahu konaly bohoslužby jen několikrát ročně, například na svátky svaté Ludmily a svatého Jiří. Jinak byl stále uzavřen a ponořil se do trpkého, zraněného mlčení.

Pravda, na mapě Císařských povinných otisků stabilního katastru (1826-1843) je celý komplex stále označován jako „klášter svatého Jiří“. To je ale jen chabá útěcha...

Právo korunovat české královny přešlo ze svatojiřských abatyší na představenou sousedního Tereziánského ústavu šlechtičen. Ta „zdědila“ jak knížecí korunu, tak berlu z roku 1303 (nechal ji zhotovit Václav II. pro Kunhutu Přemyslovnu).

U této instituce, zmíněné už v úvodu, cestou od Matyášovy brány ke klášteru svatého Jiří, se na chvíli zastavme – a to nejen proto, že je bezprostředním sousedem kláštera, ale také vzhledem k určité podobnosti a návaznosti.

Barokně-klasicistní stavba Ústavu vystřídala renesanční Rožmberský palác. Ten zde, na místě starého dvora mezi dnešní Jiřskou ulicí a zahradou Na Valech, vznikl po požáru v roce 1541.

Hrad s bazilikou sv. Jiří na pohlednici z roku 1908

Za Rožmberků, tedy až do roku 1600, kdy ho převzal Rudolf II., prošel několika přestavbami – a mrzí mě, že je současné hradní panorama ochuzeno o rožmberské věže; místo toho spatřujeme sice symetrickou a vkusnou, ale fádní fasádu s převažující zelenou barvou. Může za to radikální přestavba Anselma Luraga podle projektu Nicolò Pacassiho, provedená v roce 1756 právě pro potřeby Ústavu šlechticů.

Ten byl otevřen už o rok dříve, jak dosvědčuje mj. krásná pečeť Marie Terezie pro tuto instituci. A zde spatřuji první podobnost s klášteřem u svatého Jiří: jeho abatyše za Přemyslovců často patřily k tomuto vládnoucímu rodu – a v případě ústavu, který zanikl 1. května 1919, byly všechny bez výjimky arcivévodkyněmi rodu habsbursko-lotrinského; napočítáme jich rovných deset. Nešlo jen o symbolický a prestižní rozměr, ale také o zabezpečení neprovdaných dam, o což se postarala lukrativní roční renta ve výši 20.000 zlatých.

Druhou podobností je samotný záměr: i zde byla věnována pozornost výchově šlechticů (přirozeně s mnohem méně výraznou rolí modlitby, než jak tomu bylo v klášteře). Bohoslužby se